

Bornholms lange befrielse

Af Henrik Skov Kristensen

Bent Jensen: *Den lange befrielse. Bornholm besat og befriet 1945-1946.* (Odense Universitetsforlag, 1996). 345 s., 250 kr.

Emnet for Bent Jensens bog er et af de mest bevægede og dramatiske kapitler i Bornholms historie, nemlig den sovjetiske befrielse/besættelse af klippeøen, som blev indledt med luftangrebene den 7. og 8. maj 1945 og afsluttet ca. et år senere, da de russiske tropper rømmede øen.

Dramaet fandt sted i tidsrummet mellem ophøret på den varme og indledningen til den kolde krig. Derfor er bogen, set i et internationalt perspektiv, også et interessant bidrag til denne periodes historie.

Forfatteren stiller indledningsvis de spørgsmål, som den danske offentlighed har kredset om de sidste 50 år: 1. Hvorfor var det sovjetiske og ikke britiske styrker, som kom til Bornholm i maj 1945? 2. Hvorfor blev de sovjetiske styrker så længe og i så stort antal på øen? og 3. Hvorfor forlod russerne øen så uventet og hurtigt i foråret 1946? Svarene formår forfatteren i vid udstrækning at afdække ved en systematisk afsøgning af relevante britiske, amerikanske, svenske, danske og russiske arkiver.

Aflejringer af akter i de respektive landes arkiver fortæller en del om Bornholmsspørgsmålets betydning for de respektive lande: For småstaten Danmark var Bornholm det altoverskyggende problem i 1945-46 i forholdet til stormagten Sovjetunionen. For Sverige var den russiske tilstedeværelse på Bornholm stærkt bekymrende. Storbritanni-

en betragtede Danmark som sit interesseområde og fulgte Bornholmsspørgsmålet med stor interesse. For USA var spørgsmålet temmelig fjernt, men general Eisenhower befattede sig i sin egen skab af øverstkommanderende for SHAEF med problemet i dramaets første fase. Sidst, men ikke mindst, optog sagen naturligvis de lokale på Bornholm. Det gjaldt både den brede befolkning, øens folkevalgte og regeringens stedlige repræsentant, amtmanden. Bent Jensens bog er et, i øvrigt vellykket, forsøg på at afdække alle disse niveauer og flette dem sammen. Han viser, hvordan beslutninger og overvejelser i tyske, britiske, amerikanske, danske og sovjetiske departementer og stabe fik direkte implikationer for den menige bornholmer.

Sovjetunionen var dramaets hovedaktor. Det er derfor beklageligt, at forfatteren ikke i fuld udstrækning har fået arkivadgang her. Alligevel forekommer den sovjetiske ageren ganske veldokumenteret. Bent Jensen sandsynliggør, at der set fra Moskva i en vis forstand fandt et kapløb sted om Danmark i krigens sidste fase, selv om man anerkendte, at Danmark var britisk interesseområde. Moskva ønskede i en eller anden udstrækning at tage del i befrielsen af Danmark for at få indflydelse på efterkrigsudviklingen i området. Montgomerys fremstød til Lübeck den 2. maj 1945 afskar imidlertid enhver evt. russisk fremrykning mod Jylland. Men der var stadigvæk Bornholm!

Allerede i sommeren 1944 pegede et sovjetisk memorandum på Bornholm som en nyttig militær base. Bornholm blev dog ikke anskuet isoleret, men i

sammenhæng med de danske stræder, Kielerkanalen og Sydslesvig. Målet var at forstærke Sovjetunionens sikkerhed i Østersøområdet. Da krigsudviklingen tog fart omkring årsskiftet 1944-45 blev spørgsmålet om befrielsen af Danmark mere påtrængende: Hvordan kunne sovjetiske tropper tage del i den »begyndende med Bornholm«, som det hed i et memorandum til Molotov i december 1944. Efter at sovjetiske tropper i marts 1945 havde indtaget den tyske flådebase Kohlberg syd for Bornholm, anbefalede den sovjetiske udenrigstjeneste, at den Røde Armé skulle besætte Bornholm. Argumentet var rent politisk, nemlig at det kunne sikre Moskva indflydelse på udviklingen i efterkrigstidens Danmark og på landets udenrigspolitiske orientering.

Den 7. og 8. maj 1945 blev Bornholm udsat for russiske luftbombardementer, og nedkastede flyveblade opfordrede den tyske kommandant til at overgive sig til russerne. Det nægtede den tyske kommandant, ganske enkelt fordi, som Bent Jensen anfører, det stred mod hans udtrykkelige ordrer og formelt også mod bestemmelserne i den delkapitulation, som tyskerne havde indgået med Montgomery med virkning fra den 5. maj om morgenen. Først natten mellem den 8. og 9. maj trådte totalkapitulationen i kraft, og da russiske tropper ankom til Bornholm om eftermiddagen den 9. maj, overgav de tyske tropper sig uden at løbne et skud.

I dagene fra den 5. til den 9. maj var der bestræbelser gennem diverse kanaler og kommandoveje fra både lederen af Special Forces i Danmark, Ole Lippmann, den tyske kommandant på Bornholm og amtmand Stemann på at formå briterne til at sende blot et lille militæretachment til Bornholm for at modtage den tyske overgivelse. Men alle henvendelser til general Dewing, som var chef for den britiske militærmission i

Danmark, var forgæves. Ikke fordi han og briterne var uinteresserede i Bornholm, men fordi den øverstbefalende for SHAEF, general Eisenhower, allerede i april 1945 havde besluttet sig for ikke at sende tropper til Bornholm uden forudgående accept fra russisk side. Som Bent Jensen påviser, skyldtes Eisenhowers tilbageholdenhed ikke, at der var indgået en egentlig aftale med russerne om Bornholm, men at generalen anerkendte Bornholms placering i russisk operationsområde. Eisenhower ønskede ikke at udfordre russerne unødigt. Fornyede henvendelser til Eisenhower mellem den 5. og 8. maj ændrede ikke grundlæggende hans indstilling. Som medvirkende til Eisenhowers tøven peger Bent Jensen også på, at Frihedsrådets udsending i Moskva, Døssing, havde givet SHAEF anledning til at antage, at der faktisk var pågået dansk-russiske forhandlinger om en russisk befrielse af Bornholm. Bent Jensen har ikke meget godt at sige om Døssing, heller ikke efter at denne var blevet befrielsesregeringens officielle gesandt i Moskva. Kildematerialet synes at retfærdiggøre forfatterens karakteristik af Døssings virke, som var præget af lige dele uforstand og overdreven hengivenhed over for Moskva.

Bent Jensen er i det hele taget ikke imponeret af den danske regerings håndtering af Bornholm-sagen. Frem til den sovjetiske etablering på Bornholm kan han få øje på forsonende momenter, f.eks. den *vestallierede* tilbageholdenhed, men herefter var den danske regerings (manglende) håndtering gennemsyret af overdreven småstatspolitik. Udenrigsminister Christmas Møller får ingen plusser i karakterbogen, og efterfølgeren Gustav Rasmussen fremstår nærmest som en forfængelig hare, der ikke turde gribe efter de muligheder for en løsning af Bornholmsspørgsmålet, som faktisk bød sig til. Den danske re-

gering gik så meget på kattepoter, at den end ikke vovede at rejse sagen direkte over for Moskva. Regeringen lændede sig i stedet op ad briterne, som i virkeligheden ikke tillagde Bornholm nogen afgørende strategisk betydning, selv om man interesseret fulgte sagen. Den danske taktik var konsekvent at få kædet en henvendelse til Moskva om en russisk tilbagetrækning sammen med en *britisk* tilbagetrækning fra Danmark. Det var nemlig den danske regerings holdning, at der ikke måtte »gøres forskel« på befrierne. Briterne blev i stigende grad irriteret over de danske petitioner om en britisk rømning af Danmark og var i det hele taget forundrede over den danske passivitet over for Moskva. Selv en gnidningsfri russisk rømning fra Nordnorge efter norsk anmodning gav ikke den danske regering anledning til at forsøge noget lignende for Bornholms vedkommende. Da den danske regering endelig i februar 1946 direkte anmodede Moskva om en rømning, skete det nærmest efter britisk pres.

Selv om den danske regering over for offentligheden gav indtryk af, at forhandlingerne med russerne var yderst delikate og vanskelige, viser Bent Jensen, at det ingenlunde var tilfældet. Russerne rømmede øen uden nogen form for ophævelser, ifølge Bent Jensen fordi russerne sandsynligvis under indtryk af både den danske indenrigspolitiske og den storpolitiske udvikling var kommet til den konklusion, at besættelsen af Bornholm ikke gav den håbede politiske gevinst. I stedet foretrak Moskva den goodwill, som rømningen kunne medføre. Fra russisk side blev der tilsyneladende ikke knyttet nogen som helst betingelser til rømningen, men alligevel nægtede den danske regering efter indtrædelsen i NATO konsekvent at give allierede styrker adgang til øen under nogen som helst form. F.eks. afviste den danske regering så sent som i 1982

at lade et amerikansk militærorkester underholde på klippeøen!

Både den russiske, den danske og den britiske regering ytrede sig af forskellige taktiske grunde kun i begrænset omfang offentligt om Bornholmsspørgsmålet og da stort set altid med uld i mund. Som Bent Jensen påviser, gav dette grobund for allehånde antagelser og teorier, ikke mindst blandt bornholmerne, som havde problemet helt inde på livet. Også regeringens stedlige repræsentant, amtmand Stemmann, der af russerne blev tituleret »guvernør«, blev i stigende grad desperat, både over de manglende informationer fra København og over regeringens passivitet over for Moskva. Stemmann sad som en burre på sine foresatte i København. I sine indberetninger undrede han sig bramfrit over Københavns dispositioner og tilbød konstant at stille sine kvalifikationer til rådighed. Stort set måtte han dog nøjes med at stille op med sin »sovsekande«, når København undertiden forsigtigt forsøgte at markere Bornholms tilhørsforhold ved diverse arrangementer og besøg på Bornholm. En hovedingrediens i arrangementerne var svulstige (og sikkert langt hen ad vejen velmente) bilaterale skåltaler. De danske repræsentanter lovpriste Stalin og Den Røde Armé, og den russiske kommandant sagde noget pænt om den fælles kamp mod fascismen.

Den broderlige tone til trods så bornholmerne gerne de russiske tropper væk, og Bent Jensen skildrer de små og store problemer, som den russiske tilstedeværelse med ca. 9.000 mand medførte for lokalbefolkningen. Russerne led af en umådelig tørst, og som de tyske soldater elskede de danske flødeskumskager. Tyverier forekom, især var armbåndsure eftertragtede, og der var enkelte tilfælde af voldtægt. Men alt i alt lader forfatteren ane, at der var tale om en relativt disciplineret besættelse, og at

forholdet mellem russiske tropper og lokalbefolkning i al overvejende grad var fredeligt. Medvirkende hertil var, at de russiske tropper opholdt sig i isolerede forlægninger.

Med sin bog om Bornholm har Bent Jensen leveret et solidt og velskrevet arbejde, som har både en europæisk, en national og en lokal dimension. Bogens konsekvente og kontante analyse sætter mangt og meget på plads. Kontantheit er en dyd, men den rummer også risikoen for simplificering, og det forekommer anmelderen, at forfatteren et par gange forfalder hertil.

I hvad man kunne kalde et mytetechnisningsafsnit, karakteriserer Bent Jensen f.eks. delkapitulationsaftalen af 4. maj som aldeles utvetydig, også i relation til Bornholm. Han afviser kategorisk den tolkning, at selve kapitulationsaftalen den 4. maj betød Bornholms prisgivelse, fordi overgivelsen til Montgomery ikke omfattede den tyske krigsmarine, som garnisonen på Bornholm hørte under. Bent Jensen henholder sig her til ordlyden af kapitulationsaftalen, som taler om »all German armed forces... This is to include all naval ships in these areas« (Holland, Nordvesttyskland og Danmark). For Bent Jensen er der således ingen tvivl om, at krigsmarinen i området var omfattet af delkapitulationen, og endvidere, som noget ganske fundamentalt, at Danmark også omfattede Bornholm. At garnisonen på Bornholm efter delkapitulationen eksklusivt skulle have sorteret under krigsmarinen, afvises i øvrigt af Bent Jensen.

Formelt set har Bent Jensen vel ret på alle punkter, men der var adskilligt, som nok kunne give anledning til fortolkning og forvirring: Selvfølgelig var Bornholm territorielt set en del af Danmark, og som Bent Jensen påviser det, var dette kendt både i øst og i vest. Men på grund af øens geografiske beliggenhed

satte altså selv general Eisenhower en parantes om Bornholm. Dette syntes russerne jo også have gjort i handling. Om end den tyske overkommando den 5. maj 1945 over for general Lindemann i Silkeborg betydede, at Bornholm også var hans ansvarsområde (sammen med MOK Ost i Kiel), havde Bornholm, så vidt anmelderen er orienteret, aldrig haft kommandolinier til Lindemann eller til admiral Wurmbach i Århus. På grund af øens beliggenhed havde den militært set ikke været en del af Danmark. Om hele den tyske krigsmarine »i området« var omfattet af delkapitulationen, synes også at have givet anledning til fortolkning og forvirring. Omfattede aftalen også fartøjer i søen, især i internationalt farvand? F.eks. befalede den tyske søkrigsledelse, at alle anvendelige tyske skibe i Københavns havn skulle stikke i søen, inden delkapitulationen trådte i kraft den 5. maj om morgenen. Skibene skulle tage del i transporten af flygtninge fra øst til vest. Mon disse skibe bl.a. skulle besejle Bornholm, som jo var et vigtigt punkt i den tyske evakuering? Med til at tegne et billede af forvirring og tvetydighed er også de mange tyske ubåde, som den 5. og 6. maj fremdeles sejlede gennem de indre danske farvande med kurs mod Norge, der ikke var omfattet af delkapitulationen. Og britiske fly havde udtrykkelig ordre til at angribe disse ubåde. Således blev den sidste ubåd i dansk farvand sænket af RAF så sent som den 6. maj.

Alle disse spørgsmål vedrørende den tyske ageren/tolkning af kapitulationsaftalen kunne Bent Jensen måske have afklaret ved en nærmere granskning af det tyske kildemateriale.

Men hvorom alting er, så må man nok med Bent Jensen konstatere, at havde blot én britisk uniform gjort landgang på Bornholm, ville befrielsen af Bornholm have formet sig som i resten af landet.